

Шайгородський Ю. Ж. Солідарність: науково-практична концептуалізація феномену. *Суспільно-політична солідарність в Україні в умовах війни* : монографія. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024. С. 9–31.

СОЛІДАРНІСТЬ: НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ

Поняття "солідарність" широко увійшло у слововжиток і належить до тих, які, на перший погляд, не потребують уточнення, розкриття чи наукового обґрунтування. Разом з тим, зауважимо, що і в науковому, й у масмедійному, і в повсякденному просторах це поняття розкривається здебільшого через синоніми: згуртованість, єдність, взаєморозуміння, співпереживання, консолідація, гармонія, консенсус, підтримка, одностайність, злагода тощо. Сутнісно, термінологічна практика акцентує тотожність усіх цих понять.

У суспільній свідомості поняття "солідарність" разом із синонімами, з якими воно ототожнюється, набуло виключно позитивних конотацій і використовується здебільшого для позначення такого ж характеру явищ – соціальних стосунків, побудованих на спільності поглядів, співдружності, згуртованості, єднанні, взаємозалежності, взаємодопомозі, підтримці тощо. Попри розмаїтість інтерпретацій та потрактування, термін "солідарність" набув статусу наукового, широко вживаного в соціальних та поведінкових науках, поняття.

Незважаючи на історичну тяглість, поширеність та повсюдну вживаність, усталеного підходу до визначення цього поняття поки що немає. Невизначеність поняття зумовлюється й коригування уявлень про нього залежно від динаміки соціальних, суспільно-політичних, культурно-історичних процесів, змін, спричинених впливом нових явищ, подій, тенденцій. Попри все, "солідарність" залишається одним із ключових понять, яким описуються й пояснюються соціальні, суспільні й політичні процеси, формуються гіпотези, вибудовуються сценарії розвитку подій чи образи майбутнього. Крім того, поняття солідарності набуло певних рис універсальності, оскільки одночасно трактується (або – може трактуватися) як стан, як процес, як бажаний результат, як мета спільної діяльності тощо. Тож наявність широкого синонімічного кола та певна строкатість репрезентацій спонукає до уточнення змісту й

сутності поняття солідарності, явищ, станів та процесів, які ним описуються, механізмів їх становлення й розвитку.

Термін "солідарність" походить від багатозначного латинського *solidus* – твердий, міцний, цілий, щільний. Словник іншомовних слів розкриває поняття "солідарність" як "спільність інтересів, однастайність, єдність думок і дій, співчуття їм; спільна відповідальність" [Солідарність, 1974]. Академічний тлумачний словник української мови визначає "солідарність" як "активне співчуття яким-небудь діям, думкам; спільність поглядів, інтересів" [Солідарність, 1970–1980]. Інші словникові джерела також розкривають поняття солідарності через відтворення його первісної, закладеної в словотворення сутність – "твердий, цілий" (*solidus* – лат.) [Solidarity, 2014], "спільний, взаємозалежний" (*solidaire* – франц.) [Solidarity, 2023].

Сучасне академічне видання "Політичної енциклопедії" поняття "солідарність" трактує як "почуття готовності й бажання до взаємної підтримки між людьми, об'єднаними на основі спільних інтересів, цінностей, етнічної, расової, релігійної, громадянської тощо приналежності; принцип ідеології та соціально-економічної політики". Автор цього визначення окреслює етапи становлення та розвитку поняття солідарності, його використання для пояснення та моделювання суспільних відносин в історичному контексті та домінантних наукових підходів. Справедливо наголошується на інтегративній функції ідеї солідарності, – соціокультурної єдності суспільства [Амельченко, 2012, с. 672–673].

Історія інтенсивного використання поняття солідарності сягає середини XIX століття й використовувалося передусім у нормативно-правовій сфері французької юриспруденції, яка, своєю чергою, пов'язувала це поняття з римським *in solidum* (як похідне від латинського *solidus*, що означає "від імені цілого"). Водночас певна довільність використання та нормативна невизначеність цього поняття призвели до його категоричного відокремлення від правових норм, а основні суперечності правотворчого використання лягли в основу концепції "неправової солідарності" французького філософа П. Леру [Griffiths, 1983; Schmid, 1997]. З того часу поняття солідарності здебільшого набуває поширення для означення явищ та процесів у політичній сфері (П. Леру [Bras-Chopard, 1986]),

взаємної залежності через спільність потреб та поділ праці (Л. Дюгі [Duguit, 1901]), системних явищ в економічній (Ш. Жид [Данилів, 2000, с. 92]), в моральній (Е. Дюркгайм [Durkheim, 1997]) та інших сферах життєдіяльності.

У соціальних науках поняття "солідарність" широко використовується для позначення передусім рівня та міцності соціальної взаємодії, групових зв'язків, стану й динаміки суспільно-політичних процесів, мети, засобів суспільного розвитку тощо. Здебільшого дослідники зосереджуються на аналізі тих чи інших характеристик та проявів феномену солідарності, залучають результати цього аналізу до обґрунтування науково-практичних розвідок. Як явище суспільного життя, як ідеологічний конструкт та модель співіснування, солідарність стала предметною основою низки соціологічних, політологічних та соціально-психологічних теорій.

Е. Дюркгайм, обґрунтовуючи власну теорію розвитку суспільства [Durkheim, 1997], поділяє соціальну солідарність на два види – "механічну" й "органічну". Запропонований і обґрунтований науковцем поділ акцентує на кардинальних відмінностях солідарних систем. В основі поділу – відсутність / наявність індивідуалізації, нехтування / врахування індивідуальності. "Механічна" солідарність, на думку науковця, властива архаїчним спільнотам, в яких індивідуальність "розчиняється" у колективному, не відокремлюється від нього. Солідарність такої спільноти забезпечується тотожністю членів групи. "Механічна" солідарність вибудовується на певних стереотипах колективної свідомості, на відчутті однорідності, зрештою – подібності способу життя та відсутності суттєвих розбіжностей у його оцінці. Така модель солідарності притаманна тоталітарним режимам та ідеологіям, релігійним, становим об'єднанням тощо. Основою ж "органічної" солідарності, на думку Е. Дюркгайма, є взаємозалежність, яка виникає попри наявність відмінностей у цінностях та інтересах, як процес і результат подолання суперечностей, відмінностей у ціннісних орієнтаціях та установках. Тобто, "органічна" модель солідарності виникає в процесі взаємозалежності й необхідності врахування індивідуальних особливостей через потребу розв'язання конкретних спільних

проблем. Іншими словами, "органічна" модель солідарності є пошуком рівноваги між частиною і цілим.

Щоправда, сучасні науковці звертають увагу на динамічний розвиток такого виду солідарності в нинішніх умовах, зокрема, під впливом процесів глобалізації. Наприклад, В. Соловійов зазначає, що "з точки зору економіки найбільш раціональною системою суспільних відносин є ринкова конкуренція. А з точки зору соціальної функції суспільства оптимальним явищем вважається солідарність" [Соловійов, 2016]. Почасти справедливе застереження українського науковця, на нашу думку, спростовується характером взаємодії, закладеним у саму модель "органічних" солідарних відносин, адже приватна ініціатива, як рушій конкурентності, є водночас основою самоорганізації та формою суспільного розвитку.

О. Контом солідарність трактувалася як альтруїзм і водночас як соціальна взаємозалежність між людьми. Науковець, наголошуючи на психологічній основі цього явища, акцентував, що солідарність потребує не лише збігу інтересів, а й домінування подібності почуттів [Конт, 2007]. Моральним імперативом, обов'язком громадян у взаємовідносинах визначав солідарність Л. Буржуа [Данилів, 2000]. Для К. Маркса солідарність була основою ідеології панівного класу й визнавалася ним лише як класове явище, яке ґрунтується на спільних економічних інтересах. М. Фуко та Ф. Евальд акцентували на соціально-економічному потенціалі солідарності як складника моделі суспільних взаємовідносин та основи суспільного ладу [Liukko, 2008]). Як позаінституційне явище, побудоване на співпраці, рівності й альтруїзмі, взаємовпливі та екзистенціальній єдності людей, як елемент своєрідного "ритуалу переходу" розкривається солідарність в дослідженні "Антропологія досвіду" [Turner & Bruner, 1986].

На дуальний характер солідарності вказує П. Бурдьє [Бурдьє, 2003]. Науковець зазначає, що, з одного боку, солідарність виникає у процесі реалізації свободи вибору, як основа повсякденних практик, з другого – як результат владного впливу – за ініціативи та під контролем влади, спрямованості на суспільну цілісність, консолідацію і, зрештою, на підтримку самої влади.

Наш сучасник П. Штомпка поклав солідарність в основу моделі суспільного розвитку, яким рухають не уряди й не влада, а прості люди [Sztompka, 2005]. Це, наголошує науковець, "така модель історії, якою рухає воля, мобілізація людей, які за певних історичних обставин долають перешкоди і бар'єри", а "основною передумовою модернізаційних процесів та змін у суспільстві, на думку соціолога, є моральний капітал, основні елементи якого: свобода, довіра, лояльність, взаємність, солідарність, повага, справедливість" [*Передумова модернізаційних процесів...*, 2016)].

Спрямованість сучасних досліджень пов'язана з проблемами потенціалу концепції солідарності в різних сферах життєдіяльності. Окреслюються нові підходи до розуміння солідарності з урахуванням сучасних практик соціальних відносин. Б. Прайнсак та А. Буйкс визначають солідарність як "спільні практики, що відображають колективне зобов'язання нести „витрати” (фінансові, соціальні, емоційні чи інші), щоб допомогти іншим [...], з якими особа визнає однаковість або схожість принаймні в одному відповідному аспекті" [Prainsack & Buux, 2011, p. 14]. Дослідниці наголошують на необхідності ідентифікувати солідарність передусім як практичну дію на міжособистісному, громадському та договірно-правовому рівнях [Prainsack & Buux, 2012].

Низка досліджень, пов'язаних з проблемами солідарності, охоплюють питання охорони здоров'я, зокрема в умовах подолання пандемій [Dawson & Jennings, 2012; Takle, 2021; Puyol, 2022]. У центрі дослідницької уваги також – моральна проблематика, яку пов'язують з людським розвитком, забезпеченням його сталості та поступу. Солідарність розкривається з погляду її аксіологічної та пізнавальної значущості, ролі в суспільному розвитку. Б. Дженнінгс і А. Доусон, не пропонуючи детальнішого визначення, вважають за краще трактувати солідарність "подібно до таких понять, як спільність і довіра, як такі, що обов'язково включають як нормативні, так і описові компоненти, і як основні вимоги для самої можливості прийняття етичних рішень" [Jennings & Dawson, 2015, p. 74].

На необхідності переходу з науково-теоретичної у практичну площину наголошують науковці, розглядаючи проблему солідарності

з людьми майбутнього. На відміну від мислення в межах взаємостосунків внутрішнього покоління (тобто у стосунках і зобов'язаннях поколінь, які живуть одночасно), наявною, на переконання дослідників, є проблема мотивації, солідаризації та відповідальності у ставленні до життя людей майбутнього – майбутніх поколінь [Gosseries & Meyer, 2009; Gómez-Franco, 2024].

Особливого виміру й значущості набуває солідарність у теоретичній та й у практичній площинах в умовах глобалізації – посилення міждержавної взаємозалежності – економічної, політичної, культурної інтеграції, уніфікації стандартів, норм та правил. Ці системні й об'єктивні процеси зумовлюються інформаційно-комунікативною, міграційною, фінансово-економічною всеосяжністю, сув'язністю розвитку транспортних, енергетичних, технологічних, торгівельних та послугових систем тощо. Очевидно, що процес глобалізації, з одного боку, розширює предметне поле для солідаризації (наприклад, економічної, політико-правової), з другого – позначається на її рівні – через наявні національні, історичні, культурні, ментальні, зрештою – структурно-ціннісні відмінності. Ці та інші аспекти сучасного етапу цивілізаційного розвитку мають враховуватися у визначенні характерних ознак "нової солідарності".

На важливості економічної соціалізації як одному з ключових ресурсів солідарного конструювання реальності та успішного розвитку у воєнно-повоєнний період наголошують українські економісти (В. Гесць та інші). Війна, продукуючи ресоціалізацію, підвищила мотивацію до спротиву агресії, посилила міжкласову солідарність, пом'якшила соціальну нерівність та посилила відчуття громадянського обов'язку та сформувала соціетальну згуртованість українського суспільства навколо ідеї непорушності суверенітету та незалежності України [*Соціальний діалог...*, 2024].

Вітчизняні соціологи звертають увагу на результати постійних моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України, якими фіксуються тривожні ознаки суспільної десолідаризації (Є. Головаха). Детермінантами послаблення процесу консолідації, який був характерним для першого року великої війни, на думку науковця, виступають, з одного боку, поступове погіршення

суспільно-політичної ситуації, з другого – тенденція, на тлі необхідності розв'язання соціально-економічних проблем населення, до більшої зосередженості на особистісно-побутових інтересах. Так, у вересні 2024 року соціологи відзначили посилення конфліктності між представниками усіх соціальних груп. Наразі ці тенденції не є критичними для суспільної стабільності, але можуть бути тривожною ознакою розвитку суспільних настроїв. Тому їх ігнорування у процесі ухвалення державних рішень матиме вкрай негативні наслідки [*Соціальний діалог...*, 2024].

Разом з тим, сучасні соціальні та суспільно-політичні процеси корегують окремі, раніше усталені, уявлення про "параметри" солідарності. Наприклад, Т. Парсонс пов'язує солідарність не лише з цінностями та їх "генералізацією" [Parsons, 1971, p. 141], з ціннісними та моральними нормами (як реалізацією культурних цінностей), але й з соціальними ролями, належністю до певного колективу, а також до певної території, наголошуючи, що "дії завжди відбуваються у якомусь конкретному місці" [Parsons, 1971, p. 15]. Зазначаючи наявність певних "наднаціональних" соціальних систем [Parsons, 1971, p. 16], науковець усе-таки не враховував тенденції до глобалізації суспільних процесів та викликів.

На дослідження феномену солідарності й солідаризації спрямовані й наукові розвідки вітчизняних вчених. Аналізуються філософські [Триняк та Руденко, 2023], політичні [Майборода, 2013; Городецька, 2014], соціальні [Дейнеко, 2021], соціологічні та правові [Павлишин, 2016; Харитонов та Харитонova, 2021] аспекти проблеми солідарності й солідаризму, розкриваються їх безпекові та управлінські [Герасимчук, 2023; Черленяк та ін., 2024], гендерні [Ярошенко та Семигіна, 2019], демографічні [Афанасьєв та Сопко, 2018] та інші складові. Солідарність, як основу соціально-політичної концепції солідаризму, розкриває у своїй ґрунтовній науковій розвідці український науковець П. Гай-Нижник [2011].

Узагальнивши міждисциплінарні та психологічні підходи до трактування соціальної солідарності, її сутнісних та процесуальних характеристик, О. Палагнюк, наприклад, трактує солідарність як специфічну властивість суспільства, що виникає стихійно або керовано на основі інтеграції особистісних потенціалів

солідарності більшості його членів, завдяки чому відбувається конвергенція суспільних процесів (соціальних, політичних, психологічних, освітніх, інформаційних тощо) на спільній меті. Аналізуючи соціально-психологічні аспекти феномену солідарності, автор визначає його як "згуртованість суспільства або його окремих спільнот, що виступає інтегруючою властивістю та відповідає за спільне вирішення певного кола суспільних проблем і проявляється як узагальнення окремих складників (рівня підтримки і взаємодопомоги; рівня довіри; спільності цінностей; міри ідентифікації" [Палагнюк, 2022a].

Науково-практичним аспектам суспільної солідарності в Україні присвячено дослідницьку роботу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України [Майборода, 2012]. Результати наукового дослідження спрямовані на пошук шляхів розв'язання проблем, сув'язних із соціально-психологічною атмосферою у суспільстві на індивідуальному, груповому і регіональному рівнях, подолання суспільної аномії, зневіри у справедливості. Запропоновано заходи у напрямі зміцнення громадянської самоідентифікації, морально-ціннісних основ та зміцнення суспільної довіри як обов'язкової передумови творення солідарної нації, утвердження суспільної солідарності.

Фахівці Інституту соціології НАН України зосереджуються на комплексному дослідженні процесів інтеграції сучасного українського суспільства крізь призму факторів, які впливають на процеси соціального зближення й поляризації, наголошуючи на вагомості "соціальної солідарності" як визначального соціально-психологічного чинника цих процесів [Злобіна та ін., 2016].

І класичні, і сучасні наукові концепції трактують солідарність як цілісність і єдність, спільність ідей і почуттів, цінностей і моральних норм, які реалізуються через різні форми співпраці та взаємодопомоги, співчуття та взаєморозуміння тощо. Домінантним у соціальних науках став підхід до трактування солідарності як вияву соціального консенсусу, який досягається через спрямований на згоду діалог, базується на співпраці, взаємодопомозі як соціальних установках та є основою дії [Habermas, 2006].

Узагальнюючи "модельний" ряд солідаризму, А. Окара визначає такі його форми:

- загальногромадянська (модель, яка реалізується через національну ідентичність та культурні цінності);
- локальна (етнічна, мовна, расова; регіональна);
- громадська (модель солідаризації через узгодження приватних інтересів);
- професійна (реалізується шляхом створення профспілок, організацій, які можуть відстоювати й захищати професійні та трудові інтереси);
- класова (модель, яка реалізується через створення партій, рухів, об'єднання прихильників певної політичної програми);
- кастова, станова (модель ієрархічно вибудованого суспільства, вироблення певних норм, які регулюють поведінку різних станів);
- історична (базується на пам'яті про спільне минуле);
- цивілізаційна (модель, яка передбачає об'єднання зусиль на міжнародній арені, створення союзів, надання міжнародної допомоги);
- екзистенціальна (модель, яка реалізується у духовних практиках і культурній сфері) [Окара, 2010, с. 33–34].

Сучасні дослідження соціальної солідарності зосереджуються на політико-правових, інституційних, культурно-історичних аспектах її формування та функціонування й передусім – на соціально-психологічних чинниках цього феномену, адже саме вони значною мірою визначають становлення, силу впливу, тривалість та результативність дії. Поняттям "солідарність", як і його синонімами, передусім описуються певні форми соціальних зв'язків, основою яких є психологічна єдність людей, а підґрунтям об'єднання – несуперечлива цілісність, яка ґрунтується на спільності інтересів, збігові цінностей, єдності цілей. Домінантною соціально-психологічною характеристикою феномену солідарності є групова згуртованість у досягненні мети та бачення шляхів її досягнення, зрештою – ціннісно-орієнтаційна єдність. Ця єдність постає основою солідарності – системи соціальних зв'язків, яка ґрунтується на ступені збігу оцінок, позицій і установок стосовно значущих для соціальної групи явищ, подій, ідей, моральних норм, домінантних

цінностей та цілей. Рівень групової солідарності (згуртованості), тривалість та ефективність взаємодії опосередковується її ціннісно-предметним змістом, визначенням засобів досягнення мети та часовою (короткостроковою або довгостроковою) перспективою.

Досліджуючи групову солідарність (малих груп, суспільства і людства загалом), сучасні зарубіжні та українські науковці розглядають феномен солідарності як одну з передумов соціальної стабільності, стійкості та соціального порядку. Основними дослідницькими напрямками є передусім соціальна взаємодія та чинники, які впливають на процеси солідаризації – соціальна ідентичність, міжгрупові стосунки, мотивація, довіра, ціннісна єдність, установки, емоції та почуття, поведінка, кооперація, згуртованість, усвідомлення спільної мети та спільної відповідальності, інші конструкти солідарності у їх поєднанні та взаємовпливу. Результати наукових розвідок переконливо свідчать, що детермінантами солідаризації виступає широке коло соціально-психологічних, економічних, суспільно-політичних та інших явищ, подій і процесів, а вияв солідарності та солідарних дій притаманний усім сферам життєдіяльності.

Разом з тим, варто наголосити, що солідарність, як прояв згуртованості та спрямованість на самозбереження, саморозвиток і досягнення значущих для групи цілей, є можливою ознакою будь-яких (за розмірами, соціальними, професійними, гендерними, етнонаціональними, релігійними тощо) груп. Сутність солідаризму є незмінною – інтеграція особистісних потенціалів, об'єднання та гуртування однодумців для максимального використання можливостей спільного впливу на розв'язання соціально, суспільно чи політично значущих проблем для індивідуального, групового чи спільного блага. Загалом солідарність розуміють як безконфліктну, гармонійну взаємодію між членами групи, взаємодію, яка уможливорює вільний вибір зі збереженням індивідуальних особливостей та розбіжностей, єдність через консенсус, за якої жоден зі складників не може претендувати на статус єдиного, першорядного або ж виняткового.

Ключовим механізмом солідаризації й принципом солідарної дії є колективна саморегуляція та саморозвиток шляхом

максимального використання індивідуальних можливостей членів спільноти через об'єднання ресурсів задля досягнення спільних цілей та формування спільної відповідальності за результат такого об'єднання. Мотиваційно-сисловою ж основою цього єднання є цінності та їх значущість для групи. При цьому важливою ознакою будь-яких груп є структурна та мотиваційна динамічність, спонукуючою – взаємодія, активність, рефлексія та ідентифікація (професійна, соціальна, національна, загальнонаціональна) через уподібнення себе з іншими, з групою на основі інтеріоризації цінностей, емоційного зв'язку, усвідомленого чи неусвідомленого ототожнення себе з іншими, засвоєння ролей та відтворення моделей поведінки.

Солідарність як особистісний та груповий ціннісно-сисловий феномен одночасно перебуває під впливом кількох дискурсів, які формують усвідомлення буття й уявлення про перспективи його розвитку. На особистісному рівні соціально-психологічним підґрунтям такого формування виступають: ідентичність, система установок, цінностей і орієнтацій, довіра та комунікація як психоемоційна основа, соціальна взаємодія та інформаційне поле формування оціночних суджень, мотивація солідарної поведінки, вибір та реалізація поведінкової моделі, спрямованої на досягнення певної цілі. Тож солідарність варто розглядати як динамічний процес і результат інтеграції особистісних потенціалів (як мотивованої спроможності вільної, активної та усвідомленої дії у межах ціннісно-сислової системи) шляхом конвергенції інтересів, визначення мети та згуртованості задля її досягнення.

Важливою складовою формування солідарності та умовою солідарної дії є довіра. Зумовлено це передусім ціннісною природою самого феномену довіри, її соціокультурною детермінацією. Унікальність феномену довіри полягає передусім у своєрідному поєднанні раціональних та позараціональних підстав оцінок і суджень. З одного боку, вона може бути результатом певного досвіду, ґрунтуватися на аналізі подій, явищ, процесів, оцінці поведінки тощо. З другого – базуватися на ірраціональних мотивах з оперттям на інтуїцію, власні або ж стереотипні уявлення про належне, бажане, ґрунтуватися на передбаченні напрямів розвитку

подій, процесів, на вірогідності результатів тощо. Важливим, у контексті трактування феномену солідарності, є розуміння довіри як особливої форми поєднання емпатії (емоційної основи цього явища) з процесом ідентифікації (як основи раціональної інтерпретації, ототожнення, співвіднесення себе з певним зразком або моделлю). Результатом такого поєднання є утворення ідентичності як динамічної, рухливої, але відносно стійкої рівноваги ціннісних орієнтацій, соціальних ролей, зв'язків і взаємодій, установок і переваг. Саме ці складові, як результат особистісного розвитку, стають основою соціальної, політичної, культурної, етнічної, групової ідентичності й підґрунтям солідарних дій. Тобто, довіра є емоційною й водночас ціннісною основою солідарної взаємодії, регулює її та значною мірою визначає ефективність та результат.

Солідарність як соціокультурний феномен можна віднести до ментальних рис українства, домінантному й укоріненому способу мислення, сприйняття та тлумачення світу, принципів взаємовідносин та соціальної взаємодії. Як елемент національної ментальної моделі, солідарність глибоко вкорінена у свідомість українців, впливає не лише на формування поведінки та вибір шляхів розв'язання проблем, але й на інтуїтивні уявлення про належні дії та можливі їх наслідки. Людьми, які переживають власне буття й керуються передусім морально-ціннісним у собі, які здатні солідаризуватися з іншими, постають українці в національній філософії, духовній і культурній спадщині України (народні пісні, приказки й байки, твори П. Могили, Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Юркевича, М. Руденка, М. Поповича та ін.).

Розкриваючи сутність, характеристики та особливості функціонування солідарності, науковці наголошують передусім на тому, що солідарність як особливий стан і властивість соціуму ґрунтується та існує завдяки взаємодії людей – носіїв певних психічних процесів, станів та властивостей, культурно-історичних традицій, морально-етичних норм. Варто наголосити, що попри, здавалося б, усталеності явища, форми й засоби реалізації солідаризму є залежними від низки чинників: конкретної соціально-історичної ситуації, особливостей суспільно-політичних процесів, ціннісних трансформацій, особливостей способів інтерпретації

реальності та образів майбутнього, часопросторових змін дискурсів, що сформувалися в колективній чи індивідуальній свідомості. Цими та іншими чинниками зумовлюється динамічність феномену солідарності й пояснюється відсутність усталеного й універсального його визначення.

Звернімо увагу на ще одну соціально-психологічну особливість використання поняття солідарності у суспільно-політичній сфері. Йдеться про емоційний та смислотворчий потенціал цього феномену. У цьому сенсі, "солідарність" як гасло-заклик, як форма звернення, політична ідея, вимога, завдання тощо володіє потужним риторичним змістом. Паризькі комунари, наприклад, замінили революційне гасло "братерство" на "солідарність", польські робітники "солідарність" обрали назвою незалежної професійної спілки¹ й означили цією назвою політичний рух у своїй країні. Поняття "солідарність" широко використовується як елемент своєрідної символізації суспільно-політичного простору з метою переконання та емоційно-вольового впливу через формування довіри, яка базується на раціональних, а частіше – позараціональних засадах, через маніпуляцію свідомістю тощо. Смислотворчий та символічний потенціал поняття "солідарність" часто реалізується також через власні назви, наприклад, громадських та громадсько-політичних рухів², масмедіа³, політичних партій⁴ тощо.

¹ "Солідарність" ("Solidarność") – незалежна професійна спілка робітників, створена у вересні 1980 року в Польщі, що згодом переросла у широкий суспільно-політичний рух.

² Всеукраїнське жіноче об'єднання "Солідарність" – український рух за обстоювання інтересів та захист соціальних, економічних, спортивних та інших спільних інтересів жінок України, створений у 1995 році; Всеукраїнське об'єднання демократичних сил "Злагода" – громадська організація, створена у 1999 році.

³ "Солідарність" ("Solidarność") – політичний та соціально-економічний тижневик Польщі, заснований у 1981 році; "Солідарність" ("Solidarnasць") – білоруська газета, недержавне видання, друкований орган незалежної профспілки, засноване у 1991 році.

⁴ "Солідарність" ("Solidarity") – політична партія США, створена у 1986 році; "Солідарність жінок України" – українська політична партія, створена в грудні 1999 року; "Європейська солідарність" – політична партія, зареєстрована в травні 2000 року (до травня 2019 – "Блок Петра Порошенка „Солідарність”"); "Солідарність" – українська політична партія, створена в лютому 2001 року; "Громадянська солідарність" – політична партія України, створена в березні 2005 року та ін.

Символічного значення набула "солідарність" і в "календарному" суспільно-політичному вимірі: Міжнародний день солідарності молоді (Міжнародний день солідарності молоді в боротьбі проти колоніалізму, за мирне існування) – відзначається щорічно 24 квітня; Міжнародний день солідарності трудящих – 1 травня; Міжнародний день солідарності журналістів – відзначається щороку 8 вересня; День солідарності та свободи – державне свято Польщі, відзначається щороку 31 серпня; Міжнародний день солідарності людей – відзначається щорічно 20 грудня; День солідарності азербайджанців усього світу – 31 грудня тощо.

Свідченням смислотворчого потенціалу та усезагальності сприйняття поняття "солідарності" є його широке використання в документах, ухвалених міжнародним співтовариством та спрямованих на нього. Зокрема, солідарність визначено одним із шести принципів Хартії основоположних прав Європейського Союзу [Хартія основних прав..., с. 299–301]. Її четвертий розділ ("Солідарність", статті 27–38) охоплює соціальні права та права працівників: право доступу до послуг працевлаштування та на справедливі умови праці, захист від необґрунтованого звільнення та доступ до медичної допомоги, право на колективні переговори та дії, у т. ч. використовувати право на страйк, право на соціальну допомогу, захист навколишнього середовища та прав споживачів тощо. Хартією закріплюються права на соціальне забезпечення, охорону здоров'я та інші соціальні права і гарантії. Крім того, передбачається заборона дитячої праці, право на справедливі та рівні умови праці. Декларацією тисячоліття ООН, затвердженою резолюцією Генеральної Асамблеї, солідарність визначено однією з фундаментальних цінностей людства в XXI столітті [United Nations, 2000]. Іншою резолюцією [United Nations, 2006] Генеральна Асамблея ООН ухвалила постанову про проголошення 20 грудня щорічного Міжнародного дня солідарності людей.

Поняття солідарності згадується і в Загальній декларації з біоетики та прав людини [UNESCO, 2005]. Визначаючи "орієнтири для рішень або практичних дій окремих осіб, груп, громад, державних та приватних установ і корпорацій" Декларація, серед основних принципів, визначає солідарність між людьми та

міжнародне співробітництво. Щоправда, наведені, як і решта міжнародних документів, позбавлені термінологічної прив'язки й не містять визначення поняття солідарності.

Своєрідним осердям солідарності та показником її рівня є ступінь збігу оцінок, установок і позицій стосовно суспільно значущих, на переконання групи, подій, ідей, нагальних завдань, тобто ціннісних пріоритетів як мотивів і смислів буття. Зрештою – ціннісних пріоритетів групи. Коли мовиться про ціннісні пріоритети, йдеться про перевагу одних цінностей над іншими. Ціннісні пріоритети – соціально зумовлені, мають характер потреб і спираються на оцінку процесів і явищ, на досвід та на уявлення про належне. Ця сукупність оцінок та уявлень і є підставою для виокремлення пріоритетних цінностей, а на їх основі – вияву групової солідарності та спільної солідарної дії [Шайгородський, 2023а].

Очевидно, що ті чи інші форми солідарності актуалізуються в умовах загострення соціальних, суспільних, політичних криз, необхідності їх подолання чи розв'язання проблем, породжених ними. Наприклад, під час фінансово-економічних скрут домінантними й актуальними будуть вияви економічної солідарності, під час боротьби з епідеміями чи пандеміями – солідарність у подоланні хвороб, у галузі охорони здоров'я. Чималий досвід солідаризму мають представники екологічного, феміністського рухів тощо. Тож поняття солідарності, з одного боку, опосередковується соціальними та суспільно-політичними процесами, з другого – опосередковує їх, адже солідарність, як "відгук" на загрозу ціннісним пріоритетам, або ж прагнення посилити значущість цінностей значною мірою залежить від зовнішніх, стосовно вияву солідарності, чинників – подій, явищ, обставин.

В основі солідарності як специфічного стану цілісності – загальновизнаність цінностей, спільність цілей та консенсус щодо інструментів, шляхів і форм досягнення мети. Ця інструментальна складова визначає поведінкові моделі солідарної дії та її характер: протест, спротив, осуд, схвалення, підтримка, допомога тощо. Інструментальність спільності є надбанням практики, оцінки ефективності результатів, зміни обставин, які, своєю чергою, коригують поведінку та впливають на рівень згуртованості. У

практичному вимірі солідарність виявляється у здатності соціуму до самоорганізації та мобілізації. Саме тому солідаризаційні процеси активізуються в часи потрясінь, значущих суспільних подій, які генерують згуртованість і надовго залишаються в індивідуальній та колективній пам'яті.

Історія суспільного розвитку свідчить, що рівень солідаризації, національної єдності та згуртованості зростає в періоди екзистенційного вибору або ж криз суспільного розвитку, коли виникають реальні загрози ціннісним основам суспільства, процесам державотворення. Такими були й загальнонаціональний референдум 1 грудня 1991 року, коли громадяни України висловилися на підтримку її незалежності, й боротьба за право демократичного вибору під час Помаранчевої революції, й відстоювання цивілізаційного шляху розвитку під час Революції гідності, і збройне протистояння російській агресії в Криму та на Сході України.

Повномасштабне воєнне вторгнення РФ в Україну у 2022 році стало екзистенційною загрозою для нашої країни та всього цивілізованого світу. Російська воєнна агресія кардинально вплинула на рівень згуртованості українського суспільства, його ціннісно-орієнтаційної єдності як системи базових, загальновизнаних цінностей людського буття [Шайгородський, 2023b]. Солідаризм як фундаментальний принцип співіснування та взаємодії виявився у здатності громадян до консолідації та суспільної мобілізації під час повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну. Рівень згуртованості суспільства, особливо на початковому етапі спротиву російській агресії, став показником солідарності українців, їх єдності, смислотворчою основою суспільної мобілізації, усвідомлення українством цінностей держави, її незалежності та територіальної цілісності, цінності свободи й готовності її захищати зі зброєю в руках. Окрім добровільної мобілізації до лав Збройних сил України та батальйонів територіальної оборони, українці долучилися до потужного волонтерського руху, продемонструвавши єдність у боротьбі проти зовнішнього ворога. Досвід організації волонтерської діяльності, набутий передусім під час Революції гідності та протягом восьми років захисту країни від

російської агресії на Сході України, дозволив з перших днів великої війни організувати роботу волонтерів. Показником рівня солідарності українського суспільства є й те, що ця форма громадської активності реалізувалася й реалізується здебільшого шляхом самоорганізації, поза межами формальних інститутів, на мережевих принципах соціальної взаємодії. З перших днів великої війни громадяни України виявили свою згуртованість, здатність до самоорганізації та суспільної мобілізації. Нині ж суспільство проходить своєрідне тестування на громадянську солідарність, передусім на готовність жертвувати особистим заради спільного.

Отже, можна говорити про актуалізацію згуртованості / солідарності за певних обставин або про її латентність за відсутності дійсних або уявних спільних проблем. Очевидно, що солідарність, навіть перебуваючи у латентному стані, знаходиться у своєрідній "передготовності" до реалізації свого потенціалу, до його втілення у тих чи інших формах, оскільки психологічні складники цього процесу, які і є їх першоосновою, залишаються чутливими – чутливими до подій, до психічних станів інших, їх прагнень, цінностей та цілей.

Особливої ваги набуває солідарність, вияв якої ґрунтується на беззаперечних, основних, невіддільних і природних цінностях і правах людини – праві на життя та праві на його захист. Повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році солідаризувало з Україною громадян більшості демократичних країн. Свідченням цього стали багатотисячні мітинги солідарності з Україною, які пройшли в більшості країн світу, активність закордонних українців [Мазука, 2024]. У цьому контексті варто зазначити, що виявом солідаризму як дії є жертвовність (у будь-якій формі – суспільно-політичної (конвенційної чи неконвенційної) участі, благодійності, волонтерства, участі в діяльності громадських об'єднань, зрештою – витрати власного часу).

Глобалізаційні, модернізаційні процеси призводять до кардинальних змін у світосприйнятті, трансформують групову й індивідуальну самореалізацію. За таких умов здійснюються спроби уточнення змісту поняття солідарності в індивідуалізованих та культурно різноманітних суспільствах з урахуванням сучасних

трансформаційних процесів [Søren, 2010]. Х. Буде зауважує, що попри існування соціальних систем, які врівноважують наявну розділеність на багатих і бідних, потрібне нове розуміння солідарності, вибудоване з урахуванням інтересів суб'єктів солідаризації [Bude, 2019].

В цьому контексті складно оминати увагою й альтернативний підхід, аргументований результатами дослідження К. Ларсена [Larsen, 2013]. Автор акцентує на крихкості соціальної згуртованості та тенденціях суттєвого зниження, зокрема у США та у Великобританії, довіри між людьми. Науковець спростовує результати досліджень, згідно з якими соціальна солідарність ґрунтується на спільних моральних нормах, справедливих інституціях, мережах, громадянській участі тощо та стверджує, що соціальна згуртованість є перш за все когнітивним явищем.

На тенденції суттєвих змін у сприйнятті й трактуванні солідарності вказує, зокрема, У. Бек [Beck, 2003], наголошуючи на тому, що нормативним рушійним принципом сучасних суспільств, на противагу ідеалу рівності, стає ідеал безпеки, коли мовиться не про те, щоб добитися чогось "доброго", а щоб уникнути "гіршого". Саме тому, на думку науковця, відбувається тотальна індивідуалізація, а в основі "нової" солідарності лежить страх.

Очевидно, варто визнати наявність означених У. Беком тенденцій зміни усталених уявлень про солідарність, характер та механізми її мотивації як рушійної сили та спонукання до дії. Чинниками таких трансформацій є вплив тих чи інших обставин, зміни внутрішньогрупових ціннісних пріоритетів та почуттів. Пріоритетність цінностей, у цьому випадку, зумовлюється нагальністю та характером потреб і спираються на досвід, реальні чи уявні процеси та домінантні емоції. Водночас страх як найсильніша, базова (за К. Ізардом) людська емоція (оскільки в його основі – інстинкт самозбереження), як внутрішній психічний стан або ж як домінантна групова емоція, є природною реакцією на небезпеку, на загрозу реального або передбачуваного лиха.

Страх мобілізує на захист або уникнення загрози. В контексті дослідження суспільної солідаризації саме рівнем реальності цієї загрози та можливістю / неможливістю її уникнення значною

мірою визначається домінантність цінностей та мотивація поведінки. За наявності небезпеки та прагнення її подолання страх стає елементом суспільної консолідації та мобілізації, гуртує й об'єднує людей, відповідним чином мотивує поведінку. Прикладом такої мобілізації й соціальної солідарності є, безперечно, реакція українського суспільства на повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації в Україну. Разом з тим, прагнення уникнення можливих або ж передбачуваних загроз також відповідним чином впливає на структуру ціннісних пріоритетів, вибір поведінкових моделей та зміну форм солідарності. Прикладами таких змін ціннісних пріоритетів можуть бути результати виборів у низці пострадянських держав (наприклад, Грузія, Молдова). Попри масову солідарність з Україною, яка потерпає від російської збройної агресії, значна частина виборців цих країн віддали свої голоси проросійським політичним силам як таким, які, на думку виборців, здатні забезпечити їх від воєнної агресії з боку РФ. Емоційна й раціональна складова цих змін полягає не у переусвідомленні спільних інтересів, а через уявлення про домінантність власних, передусім безпекових, потреб.

Після початку повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну у 2022 році міжнародна солідарність з нашою країною була демонстрацією щирої підтримки та засудження російської агресії. Втім, ця солідарність зазнала випробування часом, позначилася на формах, змісті та обсягах підтримки. Солідарність передусім – психологічне явище і багато в чому будується на емоціях. Їх силою забезпечується сплеск, миттєвість реакції, які тимчасово "пригнічують" раціональність. Потім – у повсякденні – домінантною стає вона й під впливом зміни інформаційних парадигм, політичних, соціальних, побутових та інших умов, виявляється у зміні ціннісних пріоритетів. Актуалізація внутрішньополітичних проблем у низці солідарних з Україною країн, необхідність нарощування фінансово-економічних, безпекових та соціальних витрат на практичну реалізацію солідаристських прагнень позначилися на їх рівні. Наприкінці третього року великої війни солідарність з Україною, зокрема в країнах колишнього СРСР та "соціалістичного табору", зазнала й випробувань загрозами власній безпеці. Свідченням зазначених тенденцій

можуть бути, зокрема, зменшення розмірів фінансової підтримки біженців від війни в низці європейських країн, проблеми з перетином кордону українськими перевізниками, викликані акціями протесту польських фермерів, загострення окремих проблем освітнього, історичного характеру з Угорщиною, Польщею тощо. Ці та інші тенденції свідчать про те, що солідарність не завжди породжує відповідальність, хоча й передбачає її.

За сучасних умов солідарність часто набуває декларативних⁵, демонстративних форм та виявляється здебільшого масовими акціями протесту чи підтримки. Водночас у демократичних країнах така форма солідарності є досить дієвою, оскільки такий рівень громадського активізму є свідченням актуальності проблеми, впливає на формування громадської думки та сприяє ухваленню відповідних урядових рішень. Наприклад, акції солідарності з Україною після повномасштабного російського воєнного вторгнення сприяли організації волонтерської допомоги біженцям від війни, посилили позиції урядів щодо підтримки нашої держави у протистоянні ворогові.

Водночас варто наголосити, що така форма солідарності є ефективною в демократичних країнах. Диктаторські чи авторитарні режими мало залежать від громадської думки у власних країнах, тим паче – закордоння. Лише демократія чутлива до громадської думки та проявів громадянської активності й лише в умовах демократії можливе "розширення меж" солідарності та посилення солідарного впливу на ухвалення рішень, здійснення тих чи інших заходів.

Розвиток інформаційно-комунікативних технологій, популярність, а через це – й впливовість соціальних інтернет-мереж призвели до появи нової, і з погляду впливу на формування громадської думки, – досить ефективної форми солідарності, яку умовно можна назвати "мережевою солідарністю". Завдяки використанню комунікативних сервісів, месенджерів та відеохостингів (Facebook, Instagram, Telegram, YouTube, TikTok тощо), по-перше, прискорюється процес передачі інформації (новинної, подієвої й здебільшого

⁵ Декларований (від лат. *dēclārātio*) – вислів, оголошувати.

об'єктивної), по-друге – розширюється коло залучених до обговорення проблем та їх оцінки, по-третє – формуються солідарні спільноти. Часто саме завдяки соціальним мережам та оціночним судженням їх користувачів відбуваються мітинги, які переростають у багатолюдні акції протесту, акції підтримки чи інші форми громадської активності, а однастайність в оцінці тих чи інших подій інтернет-спільнотою стають впливовим фактором формування громадської думки, відтак – ухвалення відповідних державних та управлінських рішень.

Звернімо увагу на ще одну особливість феномену солідарності – на його прогностичний потенціал, який, з одного боку, базується на оцінці ситуації, події чи явища, відповідних реакцій на них, з другого – на припущеннях, здогадках, домислах, розчаруваннях, стереотипах, міфах, образах бажаного й майбутнього. Об'єктивна оцінка рівня суспільної згуртованості дозволяє прогнозувати спрямованість розвитку та можливі його траєкторії, передбачати та запобігати ймовірним викликам.

Узагальнюючи результати наукових розвідок, теоретичного осмислення та трактування сутнісних характеристик феномену солідарності як цілісного соціально-психологічного явища, варто виокремити чинники впливу на його формування. Серед них, щонайменше:

- цінності як значуще для людини чи суспільства матеріальне або ідеальне явище, яке, як правило, має імперативний характер, переживається як беззастережна вимога і супроводжується відчуттям обов'язку, безумовної потреби;

- ціннісні орієнтації, як сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, складна інтеграція потреб, мотивів, смислів, настановлень, інтеріоризованих моральних норм, спонука та регулятор поведінки;

- ціннісні пріоритети як домінантні цінності, перевага одних цінностей над іншими в структурі ціннісних орієнтацій;

- мотиви як внутрішня чи зовнішня спонука (під впливом потреб, цілей, цінностей) до певної дії або певного типу поведінки;

- соціальні потреби як необхідність соціального єднання з групою і належності до неї, соціальних контактів та взаємодії, як збудник активності в досягненні ідеального образу;

– соціальні уявлення як поєднання досвіду, образів та знань про явища й процеси соціального життя, як інструмент його конструювання;

– соціальні настановлення як усвідомлювана чи неусвідомлювана психологічна готовність до певної групової поведінки щодо соціальних цінностей, мотиваційний базис соціальної дії, регулятор соціальної поведінки;

– групова ідентичність як елемент самооцінки, установка на належність до статусно-позитивної групи, ототожнення себе з нею;

– підтверджувальне упередження як прагнення пошуку й інтерпретації тієї інформації, яка узгоджується з певними поглядами або переконаннями;

– стереотипи як усталені мисленнєві шаблони;

– громадська думка як домінантна сукупність оціночних суджень та ставлення до подій або явищ громадського життя;

– довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії, як наслідок переважно емоційного аналізу подій, явищ, процесів, своєрідне поєднання раціональних та позараціональних підстав оцінок, суджень, поведінки, результат апостеріорного пізнання та уявлень про належне, бажане, вірогідне;

– колективні емоції як миттєві й мінливі, короточасні, але сильні реакції на ситуацію в цілому, без чітко вираженої об'єктивної прив'язки до події чи явища, але викликані ними;

– колективні почуття як усвідомлювані, предметні, порівняно стійкі емоційні стани, які формують специфічну почуттєву атмосферу сув'язності з певними соціальними подіями або явищами, створюють емоційний клімат, посилюють групову й колективну ідентичність, впливають на характер поведінки;

– історична та колективна пам'ять як елемент самоідентифікації, сукупність знань чи уявлень про спільне історичне минуле, його повторне відтворення через символізацію, образи, уявлення, успадкування;

– традиції та звичаї як елементи культурно-історичного розвитку, міжпоколінного транслювання етнокультурної спадщини, беззаперечні моральні норми та регулятори суспільних відносин;

– соціальні та політичні міфи як цілісне, спрощене, переважно ірраціональне віддзеркалення в індивідуальній і масовій свідомості соціальної та політичної реальності, основних суспільних цінностей, своєрідний символічний засіб їх інтерпретації, моделювання світу і соціального життя.

Солідарність як соціальний феномен, як теоретичний конструкт і практика взаємодії людей, як процес і результат цієї взаємодії та регулятор поведінки є цілісним явищем, формою людської та суспільної життєдіяльності. У ній, як і в усьому, є і впорядкованість, і хаотичність. Є такі події, явища й процеси, які пізнаються, оцінюються й реалізуються раціонально, є й такі, які освоюються інтуїтивно, а підставою їх оцінок та вибору певної моделі реалізації стають переважно позараціональні складові. В солідарності, завдяки узгодженості ціннісних пріоритетів, відбувається поєднання цих елементів, нівелюється хаотичність, вибудовується несуперечлива й цілісна модель відносин. Як і більшість інших універсальних понять (довіра, справедливість, свобода тощо), солідарність є засадничим принципом і базовою характеристикою соціального життя, пізнання і духовно-практичного освоєння світу, гармонійного й стабільного розвитку.

Бібліографічні посилання

- Амельченко, Н. (2012). Солідарність. У Ю. Левенець, Ю. Шаповал (Ред.). *Політична енциклопедія* (с. 672–373). Київ: Парламентське видавництво.
- Афанасьєв, Д. М., & Сопко, Р. І. (2018). Вплив демографічного старіння на інститут сім'ї та солідарність між поколіннями. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: "Педагогіка. Соціальна робота"*, 1(42), 15–19.
- Бурдє, П'єр. (2003). *Практичний глузд*. Київ: Український Центр духовної культури.
- Гай-Нижник, П. П. (2011). Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні. *Гілея*, 44(2), 5–24.
- Герасимчук, Т. Ф. (2023) Солідарність Європейського Союзу з Україною у протидії російській збройній агресії: безпековий чинник. *Регіональні студії*, 32, 91–102. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.15>
- Городецька, О. (2014) Громадянська солідарність як поведінкова стратегія громадянського діалогу. *Грані*, 8(112), 80–84. <http://e.surl.li/jgvmxs>
- Данилів, Ю.-В. (2000). *Солідарність і солідаризм* (І. Андрущенко, Д. Павлюк, Пер.). Київ: Видавничий дім "КМ Academia".
- Дейнеко, О. (2021). Соціальна згуртованість та соціальна солідарність: у пошуках змістовного розмежування. *Грані*, 24(6), 81–89. <http://e.surl.li/noyzni>
- Злобіна, О. Г., Шульга, М. О., Бевзенко, Л. Д. та ін. (2016). *Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму*. (Л. Д. Бевзенко, Ред.). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Конт, О. (2007). *Дух позитивної філософії*. Санкт-Петербург: Адель.

- Мазука, Л. (2024). Закордонне українство в системі публічної дипломатії України. *Політичні дослідження*, 2(8), 184–202. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-2-9>
- Майборода, О. (2013). Політична влада і суспільна солідарність в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2(64), 362–379. <http://e.surl.li/qdrjkh>
- Майборода, О. М. (Ред.). (2012). *Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення: Аналітична доповідь*. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. <http://e.surl.li/egxwrb>
- Окара, А. (2010). Социальная солидарность как основа нового "миростроительного" проекта. *Идеология и философия солидаризма : материалы научного семинара. Научный эксперт*, 9, 7–41.
- Павлишин, О. (2016). Соціальна солідарність як філософсько-правовий концепт (семіотичний аналіз). *Право України*, 2, 104–113.
- Палагнюк, О. В. (2022). Соціально-психологічні аспекти соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій: спроба концептуалізації. *Науковий вісник Херсонського університету. Серія "Психологічні науки"*, 1, 67–76. <http://e.surl.li/aaryqd>
- Передумова модернізаційних процесів та змін у суспільстві – моральний капітал, – Пйотр Штомпка.* (2016). Український католицький університет. <http://e.surl.li/hgdknd>
- Солідарність. (1970–1980). В *Академічний тлумачний словник української мови*. <https://sum.in.ua/s/solidarnistj>
- Солідарність. (1974). У О. С. Мельничук (Ред.). *Словник іношомовних слів* (с. 714). <http://e.surl.li/uavszx>
- Соловійов, В. (2016). Антитеза солідарності і конкуренції. *Соціальна та економічна солідарність – український*

вибір: матеріали міжнародного симпозіуму (с. 130–131).
<http://e.surl.li/gfswnb>

Соціальний діалог як інструмент повоєнної солідаризації та оновлення суспільного договору в Україні. (2024). ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".
<http://ief.org.ua/?p=17759>

Триняк, М., & Руденко, С. (2023). "Інтерсуб'єктивність" Ю. Габермаса і "солідарність" Р. Рорті у порівняльній перспективі постметафізичного дискурсу. *Humanities Studies*, 16(93), 77–83. <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-08>

Харитонов, Є. О., & Харитонova, О. І. (2021). Конфлікт та солідарність інтересів в умовах пандемії Ковід-19. *Часопис цивілістики*, 40, 5–11.

Хартія основних прав Європейського Союзу. (2013). *Європейське право*, 1–2, 294–304. <http://e.surl.li/pmigyw>

Черленяк, І., Токар, М., & Щуренко, Ф. (2024). Динаміка державно-управлінської актуальності проблем суспільної консолідації та соціальної солідарності в Україні. *Аспекти публічного управління*, 12(3), 59–69.
<https://doi.org/10.15421/152438>

Шайгородський, Ю. (2023a). Зміна ціннісних пріоритетів громадян України в умовах екзистенційних загроз. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 33, 5–13.

Шайгородський, Ю. (2023b). Морально-психологічна єдність українців у відсічі російській збройній агресії. У *Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни* (с. 227–267). (О. О. Рафальський, О. М. Майборода, Ред.). Київ: ППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Ярошенко, А., & Семигіна, Т. (2019). Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 1, 13–29.

- Beck, U. (2003). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg zu einer anderen Modernität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. <http://e.surl.li/vturfk>
- Bras-Chopard, A. (1986). *De l'Égalité dans la différence. Le socialisme de Pierre Leroux*. Presses de Sciences Po. <http://e.surl.li/fehvkg>
- Bude, Heinz. (2019). *Solidarität. Die Zukunft einer großen Idee*. München: Hanser Verlag.
- Dawson, A., & Jennings, B. (2012). The place of solidarity in public health ethics. *Public Health Rev*, 34, 65–79.
- Duguit, L. (1901). *L'état, le droit objectif et la loi positive*. Paris: Albert Fontemoing. <http://e.surl.li/tazowu>
- Durkheim, Emile. (1997). *The Division of Labour in Society* (W. D. Halls, Trans. A. Lewis, Intro). New York: Free Press.
- Gómez-Franco, I. (2024). Amplified Solidarity with Future Generations. *Philosophies*, 9(1), 17. <https://doi.org/10.3390/philosophies9010017>
- Gosseries, A., & Meyer, L. (Eds.). (2009). *Intergenerational Justice*. New York: Oxford University Press. <http://e.surl.li/aquamu>
- Griffiths, D. A. (1983). "Pierre Leroux Redivivus". *Nineteenth-Century French Studies*. 12(1–2), 105–115. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Habermas, J. (2006). *The Divided West*. Massachusetts: Polity Press.
- Jennings, B., & Dawson, A. (2015). Solidarity in the Moral Imagination of Bioethics. *Hastings Cent. Report*, 45, 31–38. <http://e.surl.li/nqxgkx>
- Larsen, Christian. (2013). *The Rise and Fall of Social Cohesion: The Construction and Deconstruction of Social Trust in the US, UK, Sweden and Denmark*. Oxford: OUP. <https://academic.oup.com/book/1554>

- Liukko, Jyri. (2008). François Ewald, vakuutus ja solidaarisuuden liberaali kohtalo. *Science and Progress*, 1, 27–49. <http://e.surl.li/rkrqub>
- Parsons, T. (1971). *The system of modern societies*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall. <https://archive.org/details/systemofmodernso00pars>
- Prainsack, B., & Buyx, A. (2011). *Solidarity: Reflections on an Emerging Concept in Bioethic*. London: Nuffield Foundation. <http://e.surl.li/ousymy>
- Prainsack, B., & Buyx, A. (2012, July 25). Solidarity in Contemporary Bioethics – Towards a New Approach. *Bioethics*. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8519.2012.01987>
- Puyol, A. (2022). El papel de la solidaridad en una pandemia. *Rev. Española Salud Pública*, 96, 1–12.
- Schmid, Herman. (1997). Den fornuftige solidaritet – om den franske solidarisme som bevægelse, filosofi og politisk ideologi. *Dansk Sociologi* 8(1), 17–35. <http://e.surl.li/ydtidq>
- Solidarity. (2014). In *Collins English Dictionary – Complete and Unabridged* (12th Edition). <http://e.surl.li/ioetbr>
- Solidarity. (2023). In *Merriam-webster*. Farlex. <http://e.surl.li/mfxvyj>
- Søren, J. (2010). Solidarity and Social Cohesion in Late Modernity: A Question of Recognition, Justice and Judgement in Situation. *European Journal of Social Theory*, 13(2). <https://doi.org/10.1177/136843101036229>
- Sztompka, Piotr. (2005). *Socjologia zmian społecznych*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Takle, M. (2021). Common concern for the global ecological commons: Solidarity with future generations? *Int. Relat.*, 35, 403–421.
- Turner, W., & Bruner M. (Eds.). (1986). *The Anthropology of Experience*. Chicago: University of Illinois <http://e.surl.li/wlovli>

- UNESCO. (2005). *Universal Declaration on Bioethics and Human: Rights Resolution adopted on the report of Commission III at the 18th plenary meeting, on 19 October 2005*. <http://e.surl.li/coqrye>
- United Nations. (2000, September 18). *United Nations Millennium Declaration: Resolution adopted by the General Assembly*. <http://e.surl.li/qgjqli>
- United Nations. (2006, March 17). *Implementation of the first United Nations Decade for the Eradication of Poverty (1997–2006): Resolution adopted by the General Assembly on 22 December 2005*. <http://e.surl.li/gpdmcx>

References

- Amelchenko, N. (2012). Solidarnist [Solidarity]. U Yu. Levenets, Yu. Shapoval (Red.). *Politychna entsyklopediia* (s. 672–373). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo.
- Afanasiev, D. M., & Sopko, R. I. (2018). Vplyv demografichnoho starinnia na instytut simi ta solidarnist mizh pokolinniamy [The impact of demographic aging on the family institution and intergenerational solidarity]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: "Pedahohika. Sotsialna robota"*, 1(42), 15–19.
- Burdie, Pier. (2003). *Praktychnyi hluzd* [Practical sense]. Kyiv: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury.
- Hai-Nyzhnyk, P. P. (2011). Solidaryzm yak sotsialno-politychna kontseptsii: narys istorii rozvytku v Yevropi ta Ukraini [Solidarism as socio-political conception: an essay of history of development is in Europe and Ukraine]. *Gileya*, 44(2), 5–24.
- Herasymchuk, T. F. (2023) Solidarnist Yevropeiskoho Soiuzu z Ukrainoiu u protydyi rosiiskii zbroinii ahresii: bezpekovy chynnyk [The European Union's Solidarity with Ukraine in Countering Russian Armed Aggression: The Security Factor]. *Rehionalni studii*, 32, 91–102. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.15>

- Horodetska, O. (2014) Hromadianska solidarnist yak povedinkova stratehiia hromadianskoho dialohu [Civic solidarity as a behavioral strategy for civil dialogue]. *Hrani*, 8(112), 80–84. <http://e.surl.li/jgvmxs>
- Danyliv, Yu.-V. (2000). *Solidarnist i solidaryzm* [Solidarity and solidarity]. (I. Andrushchenko, D. Pavliuk, Per.). Kyiv: Vydavnychiy dim "KM Academia".
- Deineko, O. (2021). Sotsialna zghurtovanist ta sotsialna solidarnist: u poshukakh zmistovnoho rozmezhuvannia [Social cohesion and social solidarity: in search of a meaningful distinction]. *Hrani*, 24(6), 81–89. <http://e.surl.li/noygni>
- Zlobina, O. H., Shulha, M. O., Bevzenko, L. D. ta in. (2016). *Sotsialno-psykholohichni chynnyky intehratsii ukrainskoho sotsiumu* [Social and psychological factors of integration of Ukrainian society]. (L. D. Bevzenko, Red.). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.
- Kont, O. (2007). *Dukh pozytyvnoi fylosofyy* [The spirit of positive philosophy]. Sankt-Peterbúrg: Adel'.
- Mazuka, L. (2024). Zakordonne ukrainstvo v systemi publichnoi dyplomatii Ukrainy [Ukrainians Abroad in the System of Ukraine's Public Diplomacy]. *Politychni doslidzhennia*, 2(8), 184–202. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-2-9>
- Maiboroda, O. (2013). Politychna vlada i suspilna solidarnist v Ukraini [Political power and social solidarity in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 2(64), 362–379. <http://e.surl.li/qdrjkh>
- Maiboroda, O. M. (Red.). (2012). *Suspilna solidarnist v Ukraini: problemy i politychni zasoby yikh vyrishennia: Analitychna dopovid* [Social Solidarity in Ukraine: Problems and Political Solutions]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. <http://e.surl.li/egxwrb>
- Okara, A. (2010). Social'naja solidarnost' kak osnova novogo "mirostroytel'nogo" proekta [Social solidarity as the basis of a

new "peace-building" project]. *Ideologija i filosofija solidarizma : materialy nauchnogo seminara. Nauchnyj jekspert*, 9, 7–41.

Pavlyshyn, O. (2016). Sotsialna solidarnist yak filosofsko-pravovy kontsept (semiotychnyi analiz) [Social Solidarity as a Philosophical and Legal Concept (Semiotic Analysis)]. *Pravo Ukrainy*, 2, 104–113.

Palahniuk, O. V. (2022). Sotsialno-psykholohichni aspekty sotsialnoi solidarnosti v umovakh suspilnykh transformatsii: sprobha kontseptualizatsii [Social and Psychological Aspects of Social Solidarity in the Context of Social Transformations: An Attempt at Conceptualization]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho universytetu. Seriiia "Psykholohichni nauky"*, 1, 67–76. <http://e.surl.li/aapyqd>

Peredumova modernizatsiinykh protsesiv ta zmin u suspilstvi – moralnyi kapital, – Piotr Shtompka. (2016). [A prerequisite for modernization processes and changes in society is moral capital, – Piotr Stompka]. *Ukrainskyi katolytskyi universytet*. <http://e.surl.li/hgdknd>

Solidarnist. (1970–1980). [Solidarity]. V *Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy*. <https://sum.in.ua/s/solidarnistj>

Solidarnist. (1974). [Solidarity]. U O. S. Melnychuk (Red.). *Slovnyk inshomovnykh sliv* (s. 714). <http://e.surl.li/uavszx>

Soloviov, V. (2016). Antyteza solidarnosti i konkurentsii [The antithesis of solidarity and competition]. *Sotsialna ta ekonomichna solidarnist – ukrainskyi vybir: materialy mizhnarodnoho sympoziumu* (s. 130–131). <http://e.surl.li/gfswnb>

Sotsialnyi dialoh yak instrument povoiennoi solidaryzatsii ta onovlennia suspilnoho dohovoru v Ukraini. (2024). [Social Dialogue as a Tool for Postwar Solidarity and Renewal of the Social Contract in Ukraine]. DU "Instytut ekonomiky ta prohnouzuvannia NAN Ukrainy". <http://ief.org.ua/?p=17759>

- Tryniak, M., & Rudenko, S. (2023). "Intersub'iektivnist" Yu. Habermasa i "solidarnist" R. Rorti u porivnialnii perspektyvi postmetafizychnoho dyskursu [Habermas's "Intersubjectivity" and Rorty's "Solidarity" in the Comparative Perspective of Post-Metaphysical Discourse]. *Numanities Studies*, 16(93), 77–83. <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-08>
- Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. (2021). Konflikt ta solidarnist interesiv v umovakh pandemii Kovid-19 [Conflict and solidarity of interests in the context of the Covid-19 pandemic]. *Chasopys tsyvilistyky*, 40, 5–11.
- Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu. (2013). [Charter of Fundamental Rights of the European Union]. *Yevropeiske pravo*, 1–2, 294–304. <http://e.surl.li/pmigyw>
- Cherleniak, I., Tokar, M., & Shchurenko, F. (2024). Dynamika derzhavno-upravlinskoi aktualnosti problem suspilnoi konsolidatsii ta sotsialnoi solidarnosti v Ukraini [The Dynamics of Public Administration Relevance of the Problems of Social Consolidation and Social Solidarity in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, 12(3), 59–69. <https://doi.org/10.15421/152438>
- Shaihorodskyi, Yu. (2023a). Zmina tsinnisnykh priorytetiv hromadian Ukrainy v umovakh ekzystentsiinykh zahroz [Changing value priorities of Ukrainian citizens in the face of existential threats]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 33, 5–13.
- Shaihorodskyi, Yu. (2023b). Morarno-psykholohichna yednist ukraintsiv u vidsichi rosiiskii zbroinii ahresii [Moral and psychological unity of Ukrainians in repelling Russian armed aggression]. U *Adaptyvni zminy politychnoho polia Ukrainy v umovakh viiny* (s. 227–267). (O. O. Rafalskyi, O. M. Maiboroda, Red.). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.
- Yaroshenko, A., & Semyhina, T. (2019). Feministychna sotsialna robota yak profesiine investuvannia v zhinochu solidarnist [Feminist social work as a professional investment in women's

solidarity]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu*, 1, 13–29.

Beck, U. (2003). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg zu einer anderen Modernität* [Risk society. On the way to a different modernity]. Frankfurt am Main: Suhrkamp. <http://e.surl.li/vturfk>

Bras-Chopard, A. (1986). *De l'Égalité dans la différence. Le socialisme de Pierre Leroux* [Equality in difference. The socialism of Pierre Leroux]. Presses de Sciences Po. <http://e.surl.li/fehvgk>

Bude, Heinz. (2019). *Solidarität. Die Zukunft einer großen Idee*. München: Hanser Verlag.

Dawson, A., & Jennings, B. (2012). The place of solidarity in public health ethics. *Public Health Rev*, 34, 65–79.

Duguit, L. (1901). *L'état, le droit objectif et la loi positive* [The state, objective law and positive law]. Paris: Albert Fontemoing. <http://e.surl.li/tazowu>

Durkheim, Emile. (1997). *The Division of Labour in Society* (W. D. Halls, Trans. A. Lewis, Intro). New York: Free Press.

Gómez-Franco, I. (2024). Amplified Solidarity with Future Generations. *Philosophies*, 9(1), 17. <https://doi.org/10.3390/philosophies9010017>

Gosseries, A., & Meyer, L. (Eds.). (2009). *Intergenerational Justice*. New York: Oxford University Press. <http://e.surl.li/aquaum>

Griffiths, D. A. (1983). "Pierre Leroux Redivivus". *Nineteenth-Century French Studies*. 12(1–2), 105–115. Lincoln: University of Nebraska Press.

Habermas, J. (2006). *The Divided West*. Massachusetts: Polity Press.

Jennings, B., & Dawson, A. (2015). Solidarity in the Moral Imagination of Bioethics. *Hastings Cent. Report.*, 45, 31–38. <http://e.surl.li/nqxgkx>

- Larsen, Christian. (2013). *The Rise and Fall of Social Cohesion: The Construction and Deconstruction of Social Trust in the US, UK, Sweden and Denmark*. Oxford: OUP. <https://academic.oup.com/book/1554>
- Liukko, Jyri. (2008). François Ewald, vakuutus ja solidaarisuuden liberaali kohtalo [François Ewald, insurance and the liberal destiny of solidarity]. *Science and Progress*, 1, 27–49. <http://e.surl.li/rkrqub>
- Parsons, T. (1971). *The system of modern societies*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall. <https://archive.org/details/systemofmodernso00pars>
- Prainsack, B., & Buyx, A. (2011). *Solidarity: Reflections on an Emerging Concept in Bioethic*. London: Nuffield Foundation. <http://e.surl.li/ousymy>
- Prainsack, B., & Buyx, A. (2012, July 25). Solidarity in Contemporary Bioethics – Towards a New Approach. *Bioethics*. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8519.2012.01987>
- Puyol, A. (2022). El papel de la solidaridad en una pandemia. *Rev. Española Salud Pública*, 96, 1–12.
- Schmid, Herman. (1997). Den fornuftige solidaritet – om den franske solidarisme som bevægelse, filosofi og politisk ideologi. *Dansk Sociologi* 8(1), 17–35. <http://e.surl.li/ydtidq>
- Solidarity. (2014). In *Collins English Dictionary – Complete and Unabridged* (12th Edition). <http://e.surl.li/ioetbr>
- Solidarity. (2023). In *Merriam-webster*. Farlex. <http://e.surl.li/mfxvyj>
- Søren, J. (2010). Solidarity and Social Cohesion in Late Modernity: A Question of Recognition, Justice and Judgement in Situation. *European Journal of Social Theory*, 13(2). <https://doi.org/10.1177/136843101036229>
- Sztompka, Piotr. (2005). *Socjologia zmian społecznych* [Sociology of social change]. Kraków: Wydawnictwo Znak.

- Takle, M. (2021). Common concern for the global ecological commons: Solidarity with future generations? *Int. Relat.*, 35, 403–421.
- Turner, W., & Bruner M. (Eds.). (1986). *The Anthropology of Experience*. Chicago: University of Illinois
<http://e.surl.li/wlovli>
- UNESCO. (2005). *Universal Declaration on Bioethics and Human: Rights Resolution adopted on the report of Commission III at the 18th plenary meeting, on 19 October 2005*.
<http://e.surl.li/coqrye>
- United Nations. (2000, September 18). *United Nations Millennium Declaration: Resolution adopted by the General Assembly*.
<http://e.surl.li/qgjqli>
- United Nations. (2006, March 17). *Implementation of the first United Nations Decade for the Eradication of Poverty (1997–2006): Resolution adopted by the General Assembly on 22 December 2005*. <http://e.surl.li/gpdmcx>